

Hrvatski pravopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Pravopisni rječnik (HPIHJJ)

1. Opravdanost izdavanja HPIHJJ-a u svjetlu aktualnog stanja pravopisa hrvatskoga jezika

a) Aktualnu situaciju s pravopisom hrvatskoga jezika u Hrvatskoj obilježava činjenica da je u istodobnoj uporabi pet legitimnih autorskih pravopisa što ih je napisalo pet različitih skupina autora. To su pravopisi sljedećih autora i izdavača (navodim samo godinu prvog izdanja): Babić, Finka, Moguš (1994., Školska knjiga); Anić, Silić (2001., Novi Liber i Školska knjiga); Moguš, Ham, Babić (2005., Školska knjiga); Badurina, Mićanović, Marković (2007., Matica hrvatska) te Moguš, Babić (2011., Školska knjiga). Od tih pravopisa samo onaj iz 1994. ima odobrenje tadašnjeg Ministarstva kulture i prosvjete za uporabu u školama, a pravopis iz 2005. dobio je od Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa preporuku za uporabu, no to nije bila (pravna) zapreka da se primjenjuju i ostali pravopisi. Očito je da je zapravo riječ o tri autorske skupine od kojih svaka ima svoga izdavača, pa se govori i o samo tri stvarno različita pravopisa. No, to nije posve točno jer pravopisi unutar iste autorske skupine (Školska knjiga) imaju neka različita i međusobno suprotstavljena rješenja. Iako se svih pet navedenih pravopisa razlikuju tek neznatno, tj. većina je pravopisnih pravila u svima ista, ipak je objektivna činjenica da imamo pet pravopisa od kojih je svaki cjelovito i posebno pravopisno izdanje, a svi se mogu primjenjivati istodobno u svakodnevnoj pravopisnoj praksi, po izboru onog koji piše. Takvo je stanje neodrživo iz sljedećih razloga:

- Prvo, „stanje više pravopisa“ znači da se svatko tko primjenjuje pravopis (pojedinci, ustanove, mediji i dr.) ipak treba opredijeliti za jedan od pravopisa. Doduše, nema zapreka ni da se jedno pravilo uzme iz jednog, a drugo iz drugog pravopisa. Tako bi zapravo svatko tko primjenjuje pravopis trebao znati po kojem pravopisu primjenjuje pojedino pravilo. To dalje znači da bi se pravopisno sasvim pismenim mogao nazvati tek onaj tko poznaje sve aktualne pravopise i razlike među njima. A to zahtijevati od govornika hrvatskoga jezika, da bi se smatrali pravopisno potpuno pismenima, posve je besmisleno i nije svrha postojanja pravopisa. Jer, bit je pravopisa kao kulturne tekovine uređenost jedinstvene grafičke slike jezika. Nema nikakva racionalnog jezičnog ni kulturnog razloga da jezik u određenom vremenskom razdoblju ima više pravopisnih standarda. Kao što je samo jedan standardni oblik jezika, tako treba biti i samo jedan pravopis toga jezika kao najvidljiviji pokazatelj toga standarda. Štoviše, „stanje više

pravopisa“ znak je pravopisne neuređenosti, da ne kažem kaotičnosti, koju su svi suvremeni jezici prevladali pri formiranju vlastitog standardnog oblika jezika (hrvatski polovicom 19. stoljeća), što se tada smatralo nacionalnim pitanjem i interesom. Funkcija pravopisnog standarda kao znaka jedinstvenosti standardnog jezika nije se promijenila od toga vremena do danas iako se pravopis, kao i jezik, razvija i mijenja. Stoga „stanje više pravopisa“ ni danas nije u općem nacionalnom interesu, nego je u nacionalnom interesu „stanje jednog pravopisa“. Samo tako omogućuje se, naime, da svi pripadnici istog naroda i jezika, u određenom vremenskom razdoblju, svoj standardizirani jezik pišu na isti način. Dakle, „stanje više pravopisa“ suprotno je težnji za identitetom hrvatskoga jezika dok je jedan pravopis u skladu s njom.

Po svojoj praktičnoj naravi pravopis je zapravo propis o pravilnom pisanju pa, kao što ne postoje istodobno dva ili više propisa (zakona, pravilnika i sl.) koji istodobno reguliraju istu pravnu materiju, tako je nespojivo sa svrhom pravopisa istodobno postojanje više pravopisa. To dovodi do pitanja tko odobrava pravopis kao obvezujući jezični propis. Budući da je za propisivanje nekog standarda, obvezujućeg za sve građane, mjerodavna jedino država, prirodno je da ona odlučuje i o obvezatnosti pravopisa, pogotovo ako o njemu nema suglasnosti struke. Dakako, državna uprava to treba provesti na način da pravopis izrade stručnjaci, a ona je tek ovlašten subjekt za upućivanje pravopisa u obveznu javnu primjenu. U prošlosti je svaki pravopis hrvatskoga jezika imao svoj politički kontekst određen interesima političke opcije na vlasti. U stručnom pogledu dovoljni autoriteti za donošenje obvezujućeg pravopisa nekad su bile najuglednije kulturne ustanove i pojedinci (Matica hrvatska, ugledni jezikoslovci) koji bi izradili i izdali poželjan pravopis. Većinu hrvatskih pravopisa, među kojima je posljednji tzv. novosadski iz 1960., nametnuli su protuhrvatski režimi. „Stanje više pravopisa“, što je svojevrsan paradoks, stvoreno je tek u neovisnoj Hrvatskoj zbog odsutnosti jasne jezične, pa i pravopisne, politike ne samo na državnoj nego i na stručnoj kroatističkoj razini. Iako se očekivalo da će se u neovisnoj Hrvatskoj pitanje jezika i pravopisa lako riješiti usklađenim djelovanjem struke i politike, to se nije dogodilo. Stručnjaci se nisu mogli složiti oko jednog pravopisa, a država se, zbog više razloga, u to osjetljivo područje nije htjela miješati niti donositi obvezujuće odluke. Pravopis je prepušten samo stručnjacima, bolje reći autorima i njihovim izdavačima, što je dovelo do objavljivanja pet pravopisa od kojih ni jedan (osim onog iz 1994.) nije obvezujući. Zbog silnih kontroverzi time izazvanih donošenje obvezujućeg pravopisa danas otvara u nas pitanje uređivanja hrvatskoga standardnoga jezika zakonom koji bi omogućio državnom tijelu (ministarstvu) da, pod određenim uvjetima, proglasi obvezujući pravopis.

- Drugo, „stanje više pravopisa“ u didaktičkom smislu proizvodi svojevrsni *contradictio in adjecto* jer podrazumijeva objašnjavanje pravilnog pisanja i pravilima koja se međusobno isključuju. Učenik ne će dobro razumjeti pojam i potrebu pravilnog pisanja ako se u jednom udžbeniku rabi *strjelica*, a u drugom *strelica* te mu učitelji kažu da je po jednom pravopisu pravilno jedno, a po drugome drugo. Zašto onda uopće treba učiti pravopis, pitat će se, kad može jedno i drugo, tj. kad jedan pravopis propisuje ono što drugi zabranjuje? U „stanju više pravopisa“ svaki pisac udžbenika i svaki izdavač

mogu primjenjivati pravopis koji žele, odnosno jezik udžbenika istog nastavnog predmeta u raznim razredima može za svaki udžbenik biti uređen po drugom pravopisu, odnosno udžbenici različitih predmeta u istom školskom razredu također mogu slijediti različite pravopise. Takvo stanje s pravopisom u školama negacija je samog smisla pravopisa kao predmeta učenja i ponašanja te posve onemogućuje sustavno i vjerodostojno pravopisno opismenjavanje. Preokupacija pravopisom dovodi se do apsurdna ako se učenici (a i odrasli) mogu smatrati pravopisno posve pismenima tek ako znaju svih pet pravopisa, odnosno ako nisu potpuno pravopisno pismeni kad poznaju samo jedan pravopis. U tim okolnostima pravopis prestaje biti društvena potreba i postaje svrhom samome sebi, a uspješno poučavanje pravopisa u školama postaje nemogućom zadaćom.

- Treće, sadašnja situacija s pravopisom hrvatskoga jezika bizarnost je ne samo u hrvatskoj pravopisnoj povijesti (u kojoj nikada nije postojalo slično stanje), nego i u usporedbi s pravopisima drugih standardiziranih jezika. Suvremeni standardni jezici ne poznaju više istodobnih pravopisa na „hrvatski način“ jer je u svim zemljama pravopis ponajprije zajedničko nacionalno dobro za koje se smatraju odgovornima ponajprije jezikoslovna struka i državna jezična politika, a tek potom autori i izdavači.

Iz svega prethodnog proizlazi zaključak da je sadašnje „stanje više pravopisa“ nužno dokinuti određivanjem jednog pravopisa hrvatskoga jezika kao službenog zato što je to opći nacionalni interes i jedini djelotvorni način za postizanje što bolje pravopisne pismenosti mladih naraštaja i cijelog naroda.

b) Samo jedan važeći pravopis potreban je i zbog prepoznatljivosti pravopisnog identiteta hrvatskoga jezika koji je u Ustavu RH zapisan kao službeni jezik, a priznaje ga i Europska unija, u koju je Hrvatska upravo ušla, kao jedan od svojih službenih jezika. Postojanje više pravopisa istodobno znatno ometa funkcioniranje hrvatskoga kao službenog jezika Europske unije, gdje se i u jeziku podrazumijevaju jedinstveni standardi.

c) Kako ni jedan od postojećih pravopisa u primjeni nije prihvaćen (ili je relativiziran) kao službeni nacionalni pravopisni standard, a za to očito nema ni stvarnih uvjeta zbog njihove međusobne višestruke suprotstavljenosti, potrebno je izdati novi, jedinstveni pravopis hrvatskoga jezika koji će biti obvezujući u službenoj uporabi u područjima i djelatnostima koje kontrolira država. Samim time on bi bio prihvaćen i u široj javnoj uporabi svagdje gdje se očekuje primjena pravopisnog standarda. Da bi HPIHJJ postao takav pravopis, moraju se ispuniti sljedeći bitni uvjeti:

- Pravopisna rješenja u HPIHJJ-u trebaju biti tako oblikovana i objašnjena da odgovaraju sadašnjem statusu hrvatskoga jezika kao samostalnog i službenog jezika u RH i EU, da budu znanstveno utemeljena, slijede hrvatsku pravopisnu tradiciju koja je u službi identiteta hrvatskoga jezika te da se mogu lako učiti, poučavati i primjenjivati u praksi. Svaki drugi pristup pravopisu unaprijed bi ga diskvalificirao kao poželjan i koristan dokument.

- Nužno je da HPIHJJ za službenu uporabu u zakonitoj pravnoj formi odobri odgovarajuće državno tijelo (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta) kao obvezujući standard u svim djelatnostima i ustanovama u državnoj mjerodavnosti. Osim njega ni jedan drugi pravopis ne bi trebao imati taj status. Pridržavanje službenog pravopisa valja propisati u svim administrativnim, obrazovnim i drugim područjima u kojima se govori o službenoj uporabi hrvatskoga jezika (udžbenički standard, zakoni, javne službe dr.). Ako HPIHJJ ne dobije taj status, bio bi samo još jedan, šesti pravopis u Hrvatskoj, čime bi se još pogoršalo „stanje više pravopisa“ pa je opravdano pitanje treba li ga tada uopće izdati.

d) S obzirom na okolnost da su se pravopisna problematika i aktivnosti do sada koncentrirale oko pojedinih skupina autora i njihovih izdavača, smatram korisnim i obećavajućim u podizanju pravopisne teme na opću interesnu i stručnu razinu da se izrada i izdavanje pravopisa povjeri Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Ta ustanova profesionalno i znanstveno istražuje hrvatski jezik, za što ju je država i osnovala, ima za to mjerodavne stručnjake te je posve logično da izrađuje i izdaje priručnike o jeziku kakav je i pravopis.

e) Smatram vrlo korisnim što je prva inačica HPIHJJ-a upućena na široku javnu raspravu s tim da pristigli prijedlozi budu stručno vrjednovani te prihvaćeni ili odbačeni na temelju znanstvenog uvida. Ako se HPIHJJ prihvati, Institut bi trebao objelodaniti prijedloge iz javne rasprave te obrazložiti zašto neke jest a neke nije prihvatio.

f) Objavljeno je kako je Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje predložio Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta izradu HPIHJJ-a kao novog, jedinstvenog pravopisa hrvatskoga jezika koji bi zamijenio „stanje više pravopisa“ te da je inicijativa u Ministarstvu prihvaćena. Inicijativa je izazvala golemo zanimanje javnosti i strah, na osnovi nekih dosadašnjih poteza Ministarstva vezanima za hrvatski jezik, da je zapravo riječ o političkom pravopisu kojim će se provoditi jezična politika aktualne vlasti na štetu kulturnog i nacionalnog integriteta hrvatskoga jezika. Politički pravopis dakako ni na koji način nije poželjan, a takva „negativna očekivanja“ Institut može izbjeći tako da konačnu inačicu pravopisa oblikuje u skladu sa znanstveno utemeljenim spoznajama struke i interesima identiteta hrvatskoga jezika. To se može osigurati jasnim stručnim objašnjenjima svakog pravopisnog pravila, osobito onih pravila koja iz povijesnih razloga imaju kakvu političku ili ideološku konotaciju. Ministarstvo pak treba izvršiti ono što se od njega jedino i očekuje: odobriti takav stručno izrađen pravopis za javnu uporabu i tako dokinuti pravopisnu nesređenost u javnoj uporabi hrvatskoga jezika. S gledišta nacionalnog interesa bitno je dobiti jedan, stručan i što manje kontroverzan pravopis, a nije bitno koji će ga ministar odobriti. Zadovolje li Institut i Ministarstvo taj zahtjev, otvorit će se novo, stabilnije razdoblje razvoja hrvatskoga pravopisa i jezika.

2. Konceptija HPIHJJ-a

S obzirom na tešku povijest i sadašnje stanje hrvatskoga jezika i pravopisa, njihovu ulogu u svakodnevnoj komunikaciji te, na simboličnoj razini, u identitetu hrvatskoga naroda i države od HPIHJJ-a se očekuje:

- jasno i precizno standardiziranje svih utvrđenih pravopisnih pitanja hrvatskoga jezika s tim da se pritom primijene rješenja Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika kao posljednjeg najautoritativnijeg državnog tijela za jezična pitanja
- što manje iznimaka od utvrđenih pravopisnih pravila
- što manje novih pravopisnih pravila kojih nema u postojećim pravopisima i pravopisnim navikama
- poštovanje i prihvaćanje izvorne hrvatske pravopisne tradicije
- potvrda pravopisnog identiteta hrvatskoga jezika u odnosu na ostale, a osobito najrodnije standardne jezike i globalne jezične procese
- jednostavnost, jezgrovitost i razumljivost formulacija pravopisnih pravila
- didaktičnost pravopisa kao jezičnog priručnika (primjeri i objašnjenja pojedinih rješenja razumljiva najširim slojevima govornika).

Polazeći od navedenog, prosudba koncepcije HPIHJJ-a pokazuje sljedeće značajke:

a) HPIHJJ je suvremeno koncipiran i u skladu je s potrebama primjene i učenja pravopisnih pravila te razumijevanja svrhe pravopisa i pravopisne pismenosti u današnje vrijeme. O tome govore temeljna načela na kojima je koncipiran: sustavnost, tradicija, ovjerenost i potvrđenost rješenja u uporabi, jednostavnost i normativna hijerarhija te provedbena načela i upute: otvorenost prema korisnicima, objasnidbene napomene, napomene pretpostavljene pogreške i normativne napomene.

b) Neke se sastavnice HPIHJJ-a javljaju prvi put u pravopisnoj literaturi kao poželjno i vrlo suvremeno demokratsko nastojanje za približavanjem pravopisa svima koji ga primjenjuju, uče i poučavaju, tj. najširem krugu korisnika. To su: rubrike Objašnjenja, Napomene i Savjeti te objasnidbeni okviri u osnovnom tekstu pravopisa; standardna i povijesna slova i znakovi (latinička školska uspravna i kosa slova s uputama za pisanje, glagoljica, hrvatska ćirilica, brajica, abeceda za osobe oštećena sluha); objavljivanje cjelokupnog teksta na internetu i mogućnost dodatnih objašnjenja pomoću linkova. Posebno je značajno što je ovo je prvi hrvatski pravopis u povijesti koji će se pojaviti u dvije tehnologije: na internetu (besplatno), a potom i u tiskanom izdanju.

c) HPIHJJ ima izrazito didaktičko usmjerenje, što je značajna vrijednost izdanja te vrste. Pravopisna su pravila formulirana i objašnjena u najvećem broju jednostavno i argumentirano, što omogućuje lako snalaženje i razumijevanje pojedincima koji se njima koriste te brzo učenje učenicima i poučavanje učiteljima u školama. Tome posebno pridonose rubrike Objašnjenja, Napomene i Savjeti u kojima se pojedina pravopisna pitanja objašnjavaju u širem kontekstu, povijesno, statistički i na druge načine, čime se omogućuje ostvarenje kognitivnih i didaktičkih ciljeva tih rubrika.

d) Velika je vrijednost HPIHJJ-a što, osim što propisuje, pojedina sporna pravopisna rješenja potanko objašnjava koristeći se pritom znanstvenom literaturom, dosadašnjim

pravopisima, stavovima Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika i rezultatima znanstvenih istraživanja. Pritom uspostavlja norme koje uglavnom proizlaze iz pretežitog trenda u pojedinom pravopisnom pitanju te o tome donosi i dokaze. No, za pojedina pitanja navedene procjene trendova su diskutabilne, o čemu dalje navodim konkretne primjedbe.

e) S obzirom na okolnosti u kojima se pojavljuje (potreba naglašavanja identiteta hrvatskoga jezika zbog ulaska Hrvatske u Europsku uniju, „stanje više pravopisa“), temeljnih statusnih motiva za izradu i objavljivanje (jedan obvezujući pravopis) te proklamiranog tradicijskog načela (prihvatanje identitetskih obilježja hrvatskih pravopisa iz prošlosti) HPIHJJ ima nekoliko nedostataka, nepreciznosti i praznina u predgovoru i nekim poglavljima. To se ponajprije odnosi na objašnjenje mjesta HPIHHJ-a u slijedu hrvatskih pravopisa po rješenjima koja nudi (uključujući ponajprije sadašnje pravopise), odnos HPIHHJ-a prema koncepciji pravopisa hrvatskosrpskog /hrvatskog ili srpskog jezika koju također nasljeđuje jer njezini tragovi uzrokuju kontroverze i danas, te odnosu prema činjenici postojanja aktualnih pravopisa jezika susjednih naroda koji su proizašli iz nekad zajedničkog hrvatsko-srpskog pravopisa i jezika (problem srbizama i turcizama danas). O tome pobliže u sljedećem poglavlju.

3. Zaključci

a) HPIHJJ napisan je u skladu sa zahtjevima našeg vremena za pravopisom kao standardnojezičnim priručnikom. Očekujem da će primjedbe materijalne naravi koje sam kao recenzent uputio izdavač prihvatiti. Usvajanje koncepcijskih primjedaba poboljšalo bi uravnoteženost djela prema načelima po kojima je napisano te smanjilo zamjerke različitih inspiracija koje se, usprkos kvaliteti djela, mogu očekivati.

b) Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje treba izdati HPIHJJ kao novi pravopis hrvatskoga jezika koji će mjerodavno Ministarstvo propisati kao jedini obvezujući pravopis.

prof. dr. Ante Bežen, v. r.